

moesson

HET INDISCH MAANDBLAD // SI

**Joden in
Indonesië**
Onbekend en
onbemind

We ♥ Anneke

al 55 jaar!

Koken volgens

Keasberry

*Gado-gado wraps
en tempehburgers*

Wajang on tour
In de bus met
dalang superstar

A photograph of a shadow puppet (Wajang) on a screen. The puppet is dark and intricately detailed, shown in a dynamic, dancing pose. The background is a warm, reddish-brown color. The text "Wajang on" is written in a white, cursive script across the lower portion of the image. At the bottom edge, there is a row of small, glowing yellow lights.

Wajang on

four

Sadiah Boonstra promoveerde 18 september op hoe er in Indonesië met wayang als erfgoed wordt omgegaan. Is wayang een traditie op de terugtocht?

Door Wim Manuhutu Foto Shutterstock

Vraag willekeurige mensen op straat

wat ze te binnen schiet bij Indonesië en er bestaat een goede kans dat behalve het eten, de vriendelijke mensen en Bali, ook wajang langskomt. Het poppenspel en de wajangfiguren zijn iconisch voor Indonesië. Maar ook in de wetenschap heeft wajang de aandacht getrokken van de nodige onderzoekers. De beroemde term *shadow-state* van antropoloog Clifford Geertz is aan wajang ontleend en de suggestie dat niets is zoals het lijkt en er altijd *dalang*, poppenspelers, achter de schermen actief zijn, heeft een lange traditie in Indonesië-studies.

Maar hoe zit het eigenlijk met wajang in het hedendaagse Indonesië? Is het net als de tulpen, klompen en windmolens een traditie die vooral voor toeristen in stand wordt gehouden? *Moesson* vroeg het de kersverse doctor.

Waarom wajang?

Sadiyah: Na mijn master in Griekse Oudheid in Leiden en een jaar Reinwardtacademie, begon ik de master museumconservator aan de Universiteit van Amsterdam. In dat kader moest ik stage in een museum lopen. Dat werd het Tropenmuseum. In 2005 en 2006 heb ik er de wajangcollectie geregistreerd en gedocumenteerd. Daarbij ging het niet alleen om de technische beschrijving van hoe die poppen waren gemaakt, maar ook welke karakters ze uitbeelden en welke rol ze in de wajangverhalen spelen. Een combinatie van de materiële en de immateriële kant van dit erfgoed. Dat vond ik het interessantst.

Toen zich bij de VU de gelegenheid voor deed om met een promotie-onderzoek aan te sluiten bij het project *Sites Bodies and Stories*, heb ik in 2006 een voorstel geschreven over wajang als erfgoed. Toen actueel omdat wajang drie jaar eerder door Indonesië was aangemeld bij de UNESCO om opgenomen te worden op de internationale lijst voor werelderfgoed. Ik wilde me vooral bezighouden met hoe wajang functioneert in het huidige Indonesië. Dus niet over het materiaal en de lange geschiedenis vanuit een puur historische benadering.

Je proefschrift heeft als titel 'Changing wayang scenes'.

Wajang is alles behalve statisch; altijd in beweging en de *dalang* brengen steeds veranderingen aan. In het Engels kan de titel twee dingen betekenen: dat de wajangscènes veranderen, maar ook dat ze veranderd worden.

In eerste instantie zou ik me vooral richten op één bekende *dalang* die als vernieuwer bekend staat, Ki Enthus Susmono uit Tegal. Later ben ik ook andere *dalang* zoals Ki Manteb Soedharsono, Ki Anom Suroto en Ki Purbo Asmoro uit Solo gaan volgen. Al deze *dalang* behoren tot de groep van zogeheten *dalang superstar*, met een enorme bekendheid. Ieder van hen heeft zijn eigen stijl die hem onderscheidt.

FOTO: MARIEKE WIJNTJES NAMENS CMC VU

In mijn eerste veldwerkperiode in de zomer van 2009 heb ik eerst gewoon mensen op straat aangesproken om te vragen of ze naar wajangvoorstellingen gingen en wat ze ervan vonden. Het bleek dat nog veel mensen wajang keken. Niet alleen ouderen, maar ook veel jongere mensen. Overigens moesten bestuurders van wajangorganisaties vaak erkennen dat zijzelf al lang geen wajangvoorstelling meer hadden gezien, dat vond ik wel opvallend. Ik moest erg wennen aan de soepele manier van omgaan met tijd en afspraken en de indirecte manier van communiceren. Het was uiteindelijk veel wachten en de kansen grijpen wanneer die zich voordeden; een stuk minder planmatig dan we hier gewend zijn.

En toen? On tour?

Dat kan je wel zeggen! Na die eerste periode ben ik nog teruggekomen om 12 maanden vanuit Yogyakarta onderzoek te doen. Dat betekende veel meereizen met de *dalang* om naar voorstellingen te gaan en om met hen en de toeschouwers te praten. De *dalang* leven het leven van popsterren. Ze treden soms drie keer in de week op. Die voorstellingen beginnen dan 's avonds om acht uur en duren tot vier uur in de ochtend. En dan reist het hele gezelschap door naar een volgende locatie. Heel intensief. Ik zat soms hele dagen in de bus om naar een voorstelling te gaan kijken die tot in het midden van de nacht of de vroege ochtend duurde, ging dan slapen om weer terug te gaan. Ik heb in die tijd wel geleerd om overal waar je de kans krijgt even te slapen.

Bij die voorstellingen waren altijd honderden en soms wel duizenden toeschouwers. Omdat de voorstellingen uren duren met allerlei verschillende elementen, kwam het vaak voor dat de *dalang* mij tijdens de voorstelling ook even op het podium riepen om me te laten vertellen wie ik was en dat ik onderzoek naar wajang en *dalang* deed. In een enkel geval moest ik ook een liedje zingen! Ik denk wel

dat ze de aanwezigheid van een onderzoekster uit het buitenland als statusverhogend zagen.

Ook heb ik een tijdje bij 2 dalang – Ki Enthus en Ki Manteb – in huis gewoond. Hoe zag hun dagelijkse praktijk er uit? Ki Enthus was eigenlijk altijd bezig, ook met het maken van nieuw materiaal en nieuwe poppen. Ki Manteb leefde meer teruggetrokken.

Waar gaan die wajangvoorstellingen eigenlijk over?

De bekende Indiase epen – de Ramayana en de Mahabaratha – zijn de belangrijkste bronnen van de verhalen die vaak in het Javaans worden verteld. Maar omdat die voorstellingen zo lang duren en de verhalen bijzonder rijk van stof zijn, heeft de dalang ook de gelegenheid om allerlei variaties en eigen verhalen in de voorstelling te verweven. Iemand als Ki Enthus staat bekend als een vernieuwer omdat hij zowel op het gebied van de encenering, muziek en wijze van spelen nieuwe dingen heeft uitprobeerde. Inmiddels wordt dat door anderen overgenomen. Maar sommigen zien Ki Enthus juist daarom als een *perusak*, iemand die de wajang vernielt. Een dalang als Ki Manteb staat bijvoorbeeld bekend om zijn uitstekende techniek. De meeste dalang supersterren hebben gewoon een eigen site en een Facebook fanpagina waar staat waar en wanneer ze optreden, dus ze zijn helemaal bij.

Is wajang een traditie op de terugtocht?

Dat valt volgens mij reuze mee. Nog steeds hebben mensen een heel statisch beeld van wajang. Dat komt omdat wajangpoppen in een museum natuurlijk niet bewegen, zodat je vergeet dat het eigenlijk instrumenten voor een poppenspeler zijn. Omdat wajang nu op is genomen in de UNESCO lijst van immaterieel erfgoed, lijkt het bovendien alsof het niet echt een levende traditie meer is. Dat is altijd het risico van dit soort lijsten. Dan lijkt het alsof er maar één 'juiste' manier van wajang spelen is, terwijl je moet vernieuwen als je wajang levend wilt houden. Mijn eigen ervaring is dat jong en oud naar wajang-voorstellingen gaat. De dalang zijn echt bekende personen en treden zelfs op in televisiereclames. Bovendien wordt wajang ook gewoon op televisie uitgezonden. Natuurlijk zijn er vormen van wajang die minder worden gespeeld, maar dat is een natuurlijke gang van zaken.

En nu?

Vooral in de tijd van Suharto's Orde Baru is geprobeerd om wajang en de dalang onder controle te houden door het oprichten van nationale organisaties en gedragscodes om te voorkomen dat er via wajang kritiek zou worden uitgeoefend op de bestaande verhoudingen. Tijdens mijn onderzoek kwam in gesprekken naar voren dat gedurende de omwenteling van 1965/1966 veel dalang zijn gevangen gezet en vermoord, omdat ze lid waren van de linkse kunstenaarsvereniging LEKRA. Dat was lang taboe, maar de afgelopen tijd lijkt daar wat beweging in te zijn gekomen. Hoe kunnen hun verhalen worden verteld? ■

Wajang-weetjes

1. Wajang vinden we van heel Azië tot aan Frankrijk.
2. Franse missionarissen brachten wajang in 1767 van China naar Frankrijk.
3. De Indische Tamara Fielding (Tjimahi, 1934) is dalang in de Verenigde Staten.
4. De term wajang vinden we voor de eerste maal terug in een Javaanse inscriptie uit de eerste helft van de tiende eeuw na Christus.
5. Iedereen die een wajangvoorstelling bijwoont is tijdens de voorstelling gevrijwaard van kwaad.
6. Er bestaat in Indonesië ook Wajang Hip Hop: www.wayanghiphop.com
7. Pak Dain, een dalang uit Maleisië, ontwikkelde afgelopen zomer samen met Tintoy Chuo en Teh Take Huat een Starwars-wajangvoorstelling: *Peperangan Bintang*.